

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Кульбач Л. М.

доктор філософії,

доцент кафедри дошкільної та початкової освіти,

заслужений вчитель України

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР

ORCID ID: 0000-0002-9128-1922

У статті розглянуто педагогічні умови формування громадянськості молодших школярів у контексті реалізації Концепції Нової української школи. Підкреслено, що сучасна система освіти України перебуває в умовах глибоких трансформацій, які охоплюють не лише зміст, а й концептуальні засади освітньої діяльності. Узагальнено наукові підходи українських дослідників щодо значення педагогічних умов у процесі виховання особистості. Теоретично обґрунтовано поняття «педагогічні умови» в контексті зазначеної теми як сукупність організаційних форм, методів, прийомів і засобів впливу на молодших школярів у вихованні в них громадянськості. З огляду на виявлену в процесі констатувального етапу експерименту низку труднощів, які знижують ефективність формування громадянських якостей молодших школярів, визначено педагогічні умови, спрямовані на їх подолання. Здійснено обґрунтування визначених педагогічних вимог формування громадянськості молодших школярів: підвищення рівня громадянської компетентності педагогів; оновлення змісту та підходів до освітнього процесу відповідно до демократичних засад і викликів воєнного часу; забезпечення партнерської взаємодії педагогів, учнів, батьків та громади; залучення молодших школярів до соціально значущої діяльності. Підкреслено роль учителя в громадянській освіті: учитель має бути просякнутий почуттями патріотизму та національної ідентичності, бути свідомим, відповідальним та активним громадянином, володіти достатнім об'ємом правових знань та умінь відстоювати свої права, особисте життя і будувати професійну діяльність на демократичних засадах. Зроблено висновок, що реалізація зазначених умов сприятиме створенню освітнього середовища, орієнтованого на всебічний розвиток особистості молодших школярів та формування громадянських компетентностей, необхідних їм для життя в демократичному суспільстві.

Ключові слова: громадянськість, громадянська освіта, громадянські компетентності, педагогічні умови, Нова українська школа, педагогіка партнерства.

Kulbach L. M. Pedagogical conditions for the formation of citizenship in younger schoolchildren

The article examines the pedagogical conditions for the formation of citizenship in junior schoolchildren in the context of the implementation of the Concept of the New Ukrainian School. It is emphasized that the modern education system of Ukraine is in the conditions of deep transformations, which cover not only the content, but also the conceptual foundations of educational activity. The scientific approaches of domestic researchers to the importance of pedagogical conditions in the process of educating a person are summarized. The concept of "pedagogical conditions" in the context of the specified topic is theoretically substantiated as a set of organizational forms, methods, techniques and means of influencing junior schoolchildren in the education of citizenship in them. Given the number of difficulties identified during the ascertaining stage of the experiment that reduce the effectiveness of the formation of civic qualities in junior schoolchildren, pedagogical conditions aimed at overcoming them are determined. The specific pedagogical requirements for the formation of citizenship of younger schoolchildren were substantiated: increasing the level of civic competence of teachers; updating the content and approaches to the educational process in accordance with democratic principles and challenges of wartime; ensuring partnership between teachers, students, parents and the community; involving younger schoolchildren in socially significant activities. The role of the teacher in civic education was emphasized: a teacher must be imbued with feelings of patriotism and national identity, be a conscious, responsible and active citizen, have a sufficient amount of legal knowledge and the ability to defend their rights, build their personal life and professional activities on democratic principles. Finally, it was concluded that the implementation of these conditions will contribute to the creation of an educational

environment focused on the comprehensive development of the personality of younger schoolchildren and the formation of civic competencies necessary for them to live in a democratic society.

Keywords: *citizenship, civic education, civic competencies, pedagogical conditions, New Ukrainian School, partnership pedagogy.*

Вступ. Сучасна система освіти України перебуває в умовах глибоких трансформацій, що охоплюють не лише зміст навчання, а й концептуальні засади виховної діяльності. У межах реалізації Концепції НУШ перед педагогами, зокрема в початковій освіті, постає завдання створення освітнього середовища, орієнтованого на всебічний розвиток особистості, формування ключових компетентностей та життєвих навичок, необхідних для функціонування в демократичному суспільстві, зокрема громадянських компетентностей, які включають правові знання та політичну освіченість, знання про суспільство й державу, здатність до використання цих знань у суспільних процесах, здатність до відстоювання власних прав і свобод та здатність до розуміння соціальних проблем і участі в їх розв'язанні, активну, цілеспрямовану й відповідальну громадянську діяльність і здатність до самореалізації.

Результати досліджень педагогічних умов формування особистості висвітлено в працях І. Зязюна, С. Сисоєвої, В. Сухомлинського, Є. Хрикова. Коло науковців (А. Алексюк, Г. Голубова, Р. Гурова, А. Зубко, Н. Коваленко, М. Конюхов, В. Манько, П. Підкасистий, Ю. Пришула, О. Федорова, Б. Чижевський) педагогічні умови в освітньому процесі розглядають як цілісну систему форм і методів, а також матеріального забезпечення та реальних ситуацій, які можуть виникати природньо або створені цілеспрямовано для досягнення визначених освітніх результатів. Своєю чергою дослідження О. Галкіної, Н. Іпполітової, А. Литвина, Н. Михайлової, Н. Стерхової присвячені класифікації та типології педагогічних умов, а Н. Зуєнко, Н. Волкова, Л. Рехтета, М. Михайліченко, О. Пометун, Т. Швець визначають сприятливі педагогічні умови оптимізації процесу формування громадянськості молодших школярів, що є дотичним до предмету нашого дослідження.

Методи та методики дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові й спеціальні методи, зокрема методи системного аналізу та синтезу, узагальнення.

Проаналізовано та узагальнено наукові підходи вітчизняних дослідників щодо значення педагогічних умов у процесі виховання особистості, теоретично обґрунтовано поняття «педагогічні умови» у контексті зазначеної теми, запропоновано педагогічні умови формування громадянськості молодших школярів, здійснено їх обґрунтування та сформовано науковий дискурс з теми.

Результати. У сучасному освітньому просторі, який характеризується реагуванням на швидкі суспільні зміни, запити суспільства, виклики сьогодення та необхідністю формування особистості, здатної до критичного мислення, відповідального вибору та активної громадянської позиції, виховання перестає бути лише доповненням до освітнього процесу. Воно набуває статусу ключового чинника становлення гармонійно розвинутої та соціально компетентної особистості. Виховний компонент як невіддільна складова частина освітньої діяльності покликаний не лише транслювати знання, а й формувати стійку систему цінностей, морально-етичні норми та практичні навички взаємодії в суспільстві. У цьому контексті особливої актуальності набуває дотримання цілісної системи виховних принципів, що становлять ідейно-методологічну основу педагогічної діяльності (представлена на рис. 1), а саме:

- особистісно-орієнтований підхід, що передбачає визнання унікальності кожної дитини, її індивідуальних потреб, інтересів, цінностей та особливостей розвитку;

- ціннісна основа виховання, що являє собою інтеграцію загальнолюдських і національних цінностей, зокрема поваги до гідності, свободи, справедливості, відповідальності, патріотизму, які не декларуються формально, а втілюються в освітній процес через життєві ситуації, приклади з реального досвіду, спільну діяльність, що сприяє їх глибокому засвоєнню та практичному застосуванню;

- партнерська взаємодія – налагодження конструктивної взаємодії між усіма учасни-

ками освітнього процесу (здобувачами освіти, педагогами, батьками, представниками громади), яка базується на принципах довіри, взаємоповаги, прозорості та відкритості, сприяє формуванню внутрішньої мотивації до саморозвитку, морального вдосконалення та відповідального ставлення до навчання;

– формування активної громадянської позиції, що виявляється в здатності до відповідального вибору, участі в суспільному житті, усвідомленні власної ролі в демократичному суспільстві;

– практична спрямованість виховання: набуті знання, уміння та цінності повинні мати прикладне значення в повсякденній поведінці;

– інклюзивність і забезпечення рівних можливостей, що передбачає забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, створення безпечного, толерантного середовища, що сприяє прийняттю різноманітності, запобіганню дискримінації та булінгу;

– наступність і системність виховання, яке є безперервним процесом, що супроводжує учня на всіх етапах його освітнього шляху; системність забезпечується узгодженістю виховних впливів між різними рівнями освіти, єдністю ціннісних орієнтирів та послідов-

ністю реалізації виховної мети; наступність сприяє глибшому засвоєнню морально-етичних норм і формуванню стійких особистісних якостей (рис. 1).

Ці принципи визначають вимоги до змісту, підходів, методів, основ організації освітнього процесу, спрямованого на формування знань, умінь, ставлень, ціннісних орієнтацій, а в практичній діяльності стають підставами для визначення, обґрунтування та забезпечення педагогічних умов формування громадянськості в молодших школярів.

Зазначимо, що в науково-довірковій літературі надаються різні тлумачення поняття «умова», які мають багато спільного. У «Словнику української мови» це поняття тлумачиться як «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [14], у «Тлумачному словнику української мови» умова – це «правила, встановлені в якійсь галузі діяльності для забезпечення нормальної роботи» [19]. За Словником Б. Грінченка, умова є загальною назвою «для будь-яких домовленостей, правил, які визначають порядок, умови чогось» [15], з філософського погляду умовою є те, «від чого залежить предмет або сукуп-

Рис. 1. Принципи та педагогічні орієнтири НУШ

ність предметів (явищ), характер їх взаємодії, з наявності якого випливає в можливість існування, функціонування та розвитку певного предмета» [8, с. 12]. Отже, узагальнено: умови – це складові елементи певної сукупності об'єктів (предметів, їхніх властивостей або взаємодій), які забезпечують можливість виникнення або існування певного явища.

Стосовно педагогічних умов зазначимо, що це поняття лежало в основі наукових досліджень таких науковців, як: І. Зязюн (щодо особистісно орієнтованої освіти, яка потребує певних умов) [5]; С. Сисоевої (досліджувала педагогічні технології, де умови виступають елементом реалізації їх компонентів) [16]; В. Сухомлинського (про гуманістичні принципи освіти, які формують основу створення умов) [17; 18]; Є. Хрикова (аналізував поняття педагогічних умов і їх функціональне навантаження у структурі освітнього процесу) [21]. У нашому дослідженні ми спиралися на позиції науковців (А. Алексюк [1], М. Бурик [2], Г. Голубова [3], Р. Гурова [4], А. Зубко [3], Н. Коваленко [11], М. Конюхов [11], В. Манько [9], П. Підкасистий [11], Ю. Пришула [11], О. Федорова [20], Б. Чижевський [3]), які, вивчаючи педагогічні умови в освітньому процесі, схилилися до їх визначення як системи «конкретних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що виробляються об'єктивно або створюються суб'єктивно, і необхідні для досягнення конкретних педагогічних цілей» [2, с. 92]. Загалом у педагогіці поняття «умова» набуває специфічного змісту, пов'язаного з організацією освітнього процесу. Воно широко використовується в дидактиці для характерис-

тики як цілісного педагогічного процесу, так і його окремих компонентів. У психології ж умови розглядаються як сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на розвиток психічних процесів, опосередкованих активністю особистості. У процесі аналізу науково-педагогічних джерел установлено, що більшість дослідників розглядають педагогічні умови в контексті конкретної діяльності або педагогічної системи. Так, наприклад, Р. Серьожникова визначає педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів і прийомів педагогічної взаємодії [13], а А. Панібратська трактує їх як результат цілеспрямованого добору, конструювання та застосування змістових, методичних і організаційних компонентів навчання з метою досягнення дидактичних цілей [10, с. 86]. У межах психолого-педагогічного підходу педагогічні умови розуміються як обставини, що забезпечують цілісність і результативність освітнього процесу, опосередкованого активністю суб'єкта навчання. У цьому контексті умови виступають динамічним регулятором взаємодії інформаційних, особистісних, психологічних і педагогічних чинників [21]. Так, А. Литвин стверджує, що дослідження педагогічних умов «дає змогу систематизувати проблеми освіти, які можуть бути вирішені за наявності або в разі створення (забезпечення) конкретних умов» [21, с. 8], серед яких: матеріально-технічне, організаційно-технологічне, інформаційне та кадрове забезпечення; зміст і організація освітнього процесу, що забезпечують досягнення поставлених завдань; ефективні внутрішні чинники освітнього середовища

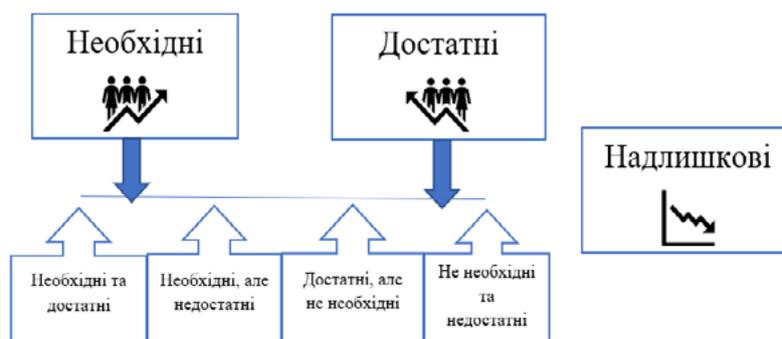

Рис. 2. Класифікація педагогічних умов за А. Литвином

[8, с. 9]. Натомість група науковців (О. Галкіна, Н. Іпполітова, А. Литвин, Н. Михайлова, Н. Стерхова) визначають велику кількість різних умов, які сприяють ефективності освітнього процесу, їх дослідження присвячені класифікації та типології педагогічних умов [8, с. 34]. Для цієї роботи вагомою вважаємо класифікацію, запропоновану А. Литвином [8] (унаочнено на рис. 2).

Загалом, беручи до уваги думки та твердження вищезазначених представників вітчизняної науково-педагогічної спільноти, ми вважаємо, що педагогічні умови варто трактувати як інтегровану систему організаційних форм, методичних прийомів, дидактичних засобів і навчальних ситуацій, що створюються з метою забезпечення реалізації визначеної педагогічної мети. Вони виступають не лише як *регулятори освітнього процесу, але й як чинники оптимізації його ефективності, будучи складовою частиною відповідної педагогічної технології*.

Отже, виходячи з теми нашого дослідження, *педагогічні умови ми розуміємо як сукупність організаційних форм, методів, прийомів і засобів впливу на молодших школярів у вихованні в них громадянськості*.

У сучасному соціокультурному просторі формування громадянської компетентності набуває особливої значущості, зважаючи на потребу виховання свідомих, відповідальних і соціально активних громадян з раннього віку. Молодший шкільний вік як сенситивний період для становлення морально-етичних орієнтацій та базових форм соціальної поведінки, потребує специфічних педагогічних умов, що сприяють гармонійному включенню дитини в громадянське життя. Під громадянськістю молодшого школяра як особистісної риси доцільно розуміти інтегрований особистісний потенціал, що включає елементарні знання про суспільні явища, первинне розуміння прав та обов'язків, досвід участі в спільній діяльності та сформовані навички соціальної взаємодії.

Сприятливими педагогічними умовами оптимізації процесу формування громадянськості молодших школярів, на думку науковців, є:

– «компетентнісний підхід до формування професійної майстерності вчителя» (Н. Зуєнко);

– «співробітництво школи і сім'ї, яке передбачає належний рівень педагогічної культури батьків» (Н. Волкова);

– «органічна єдність суб'єкт-суб'єктних відносин, їх діалогічна взаємодія, що створює творчий простір та рефлексивне середовище для становлення і розвитку особистості громадянина» (Л. Рехтета);

– «сукупність організаційних форм, методів, прийомів, засобів координації навчальних і виховних впливів» (М. Михайліченко);

– «інтерактивні методи навчання створюють необхідні умови як для формування життєвої та навчальної компетентності учнів, так і для розвитку і виховання особистості активних громадян з відповідною системою цінностей» (О. Пошетун);

– «система удосконаленої позакласної діяльності, яка дає можливість залучати учнів до розв'язання різних суспільних проблем, формувати нові стосунки, нову систему спілкування, що, у свою чергу, зумовлює нові обов'язки і значно вищі вимоги до діяльності» (Т. Швець).

Поділяючи думку науковців та спираючись на положення сучасної педагогічної науки, нами узагальнені *педагогічні умови формування громадянськості молодших школярів як комплекс взаємопов'язаних і взаємозалежних складників освітнього процесу, що забезпечують поступове набуття базових громадянських знань, умінь і ціннісних орієнтацій, що представлено в таблиці 1*.

Ці умови сприяють формуванню в молодших школярів базової громадянської культури, закладають підґрунтя для подальшого розвитку активної громадянської позиції в підлітковому віці. Проте виявлені в процесі констатувального етапу експерименту педагогічні труднощі, що впливають на ефективність процесу формування громадянських якостей молодших школярів, актуалізували потребу в розробленні та впровадженні специфічних педагогічних умов, спрямованих на їх подолання в контексті громадянського виховання. На нашу думку, це:

Таблиця 1

**Педагогічні умови формування громадянськості молодших школярів
(узагальнення наукової думки)**

Педагогічні умови формування громадянськості молодших школярів		оновлення підходів та змісту освітнього процесу у світлі реформування системи освіти на демократичних засадах та в умовах війни
		використання інформаційно-комунікаційних технологій
		використання активних та ігрових методів навчання
		партнерська взаємодія педагогів, здобувачів освіти, батьків та представників громади
		інтеграція громадянсько-орієнтованого контексту в урочну та позаурочну діяльність
		забезпечення емоційної підтримки та позитивного мікроклімату в освітньому середовищі
		підвищення рівня громадянської компетентності педагогів
		залучення молодших школярів до соціально значущої діяльності
		оптимальне використання потенціалу освітнього середовища

– підвищення рівня громадянської компетентності педагогів;

– оновлення підходів та змісту освітнього процесу у світлі реформування системи освіти на демократичних засадах та в умовах війни;

– партнерська взаємодія педагогів, здобувачів освіти, батьків та представників громади;

– залучення молодших школярів до соціально значущої діяльності.

Стосовно *першої педагогічної умови (підвищення рівня громадянської компетентності педагогів)*. У системі початкової освіти особистість учителя займає провідне місце, оскільки саме він є основним джерелом соціального впливу на дітей молодшого шкільного віку. Громадянське виховання як складова частина загальної освіти потребує не лише чітко вибудованої методики, а й зразка для наслідування, яким і виступає педагог. У цьому контексті важливо з'ясувати, як поведінка, цінності та соціальна активність учителя впливають на формування в молодших школярів базових елементів громадянської компетентності.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку етичних уявлень, початкових правових знань та громадянських почуттів. На думку сучасних науковців

(М. Баланович, О. Роговець, А. Дробот), саме педагог виступає комунікатором соціальних норм, моделлю відповідальної поведінки, носієм цінностей. Вплив учителя в цьому процесі значно перевищує дидактичну функцію – він перетворюється на морального наставника, організатора соціально значущої діяльності та натхненника активної громадянської позиції. Відповідно до нових професійних ролей педагога, стає фасилітатором:

– Учитель демонструє повагу до інших, відповідальність, чесність, толерантність – саме ці риси діти наслідують інтуїтивно, щоденно спостерігаючи за поведінкою дорослого. Його ставлення до державних символів, мовленева культура, соціальна участь впливають на формування патріотичної свідомості учнів;

– У спілкуванні з дітьми педагог створює атмосферу довіри, справедливості та відкритості. Активне залучення школярів до прийняття рішень у класі, участь у добровільних акціях, святкуванні державних подій сприяє утвердженню демократичних засад;

– Учитель використовує проблемні завдання, рольові ігри, тематичні тижні, казки та літературні тексти, що відображають соціальні явища. Через обговорення етичних

дилем, прикладів з історії або сучасного життя діти формують власні громадянські судження;

– Педагог стає містком між школою і родинним середовищем, долучаючи батьків до виховання патріотичних почуттів, спільної реалізації проєктів, участі в громадських подіях (узагальнено на рис. 3).

Окупація Сходу України, анексія Криму та повномасштабне вторгнення росії на територію України актуалізували проблему рівня громадянськості та патріотизму українського вчительства. Тож, на наше переконання, учитель має бути просякнутий почуттями патріотизму та національної ідентичності, бути

свідомим, відповідальним та активним громадянином, володіти достатнім об'ємом правових знань та умінням відстоювати свої права, особисте життя та професійну діяльність будувати на демократичних засадах.

Оновлення підходів і змісту освітнього процесу є другою ключовою педагогічною умовою формування громадянськості молодших школярів. У контексті освітніх реформ і воєнних викликів ця умова набуває особливого значення, забезпечуючи не лише засвоєння знань, а й формування моральної готовності до життя в демократичному суспільстві, здатності діяти у складних соціальних реаліях, підтримувати мир, свободу та гідність.

Сучасна українська освіта перебуває у стані глибоких трансформацій, зумовлених як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами, зокрема війною. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання оновлення освітнього процесу, що має забезпечити не лише академічний розвиток учнів, а й формування їх громадянської свідомості, патріот-

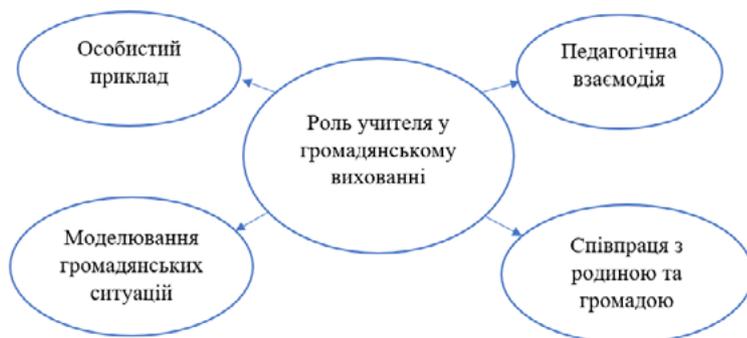

Рис. 3. Роль учителя у громадянському вихованні

Таблиця 2

Напрями оновлення освітнього процесу

Напрями	Форми реалізації
Інтеграція громадянсько-патріотичного контенту	Включення до навчальних програм тем про державні символи, героїв України, права дитини, волонтерство, європейські цінності
Застосування активних методів навчання	Проектна діяльність, рольові ігри, дискусії, тематичні тижні («Я – українець», «Мир і безпека», «Добрі справи»), що сприяють емоційному залученню учнів
Психологічна підтримка та емоційна грамотність	Уроки доброти, арттерапія, обговорення почуттів, що допомагають дітям адаптуватися до стресових умов війни
Цифровізація освіти	Використання онлайн-платформ, відеоуроків, інтерактивних ресурсів, що забезпечують безперервність навчання навіть у кризових умовах
Гнучкість форм навчання	Поєднання очного, дистанційного та змішаного навчання, індивідуальні освітні траєкторії, педагогічний патронаж для дітей з тимчасово окупованих територій або ВПО

тизму, здатності до соціальної взаємодії та відповідального ставлення до суспільства. Реформування освіти передбачає оновлення змісту і методів навчання, зокрема в контексті формування активної життєвої позиції, патріотичної свідомості та відповідального ставлення до держави і суспільства, переорієнтацію навчання на компетентнісний підхід, розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та соціальної активності. Концепція НУШ визначає громадянську компетентність як одну з ключових, що має формуватися з перших років навчання.

Водночас війна в Україні актуалізувала потребу в адаптації освітнього процесу до нових реалій: забезпечення психологічної безпеки, інтеграція тем національної ідентичності, волонтерства, прав людини, захисту України тощо. Нами доведено, що «проблема формування цінностей і компетентностей, зокрема громадянських, є нині актуальною як у науковому дискурсі, так і в безпосередньому освітньому процесі» [7, с. 56].

Оновлення освітнього процесу як педагогічна умова громадянського виховання охоплює такі напрями (узагальнено в табл. 2).

Отже, актуалізація та модернізація освітніх підходів і змісту навчання виступає однією з ключових педагогічних передумов формування громадянськості молодших школярів. В умовах трансформації освітньої системи на засадах демократичності та в контексті воєнного стану ця передумова набуває особливої ваги, оскільки сприяє не лише когнітивному розвитку здобувачів освіти, а й формуванню морально відповідальної, патріотично орієнтованої та соціально активної особистості.

Щодо *третьої педагогічної умови – партнерської взаємодії педагогів, здобувачів освіти, батьків та представників громади* – зауважимо, що педагогіка партнерства є особливо актуальним підходом НУШ, де співпраця між усіма учасниками освітнього процесу – запорука успішного виховання громадянськості. Принципами педагогіки партнерства є довіра, повага, діалог, добровільність, довготривалість, розподілене лідерство, розмежування повноважень та взаємна відповідальність. Партнерство – це не просто співпраця, а спільне творення освітнього середо-

вища. Науковцями виокремлено три моделі партнерської взаємодії:

- інформаційно-консультативна (інформування учасників освітнього процесу й громадськість, індивідуальний супровід у взаємодії);
- різнорівнева (взаємодія на рівні класу, паралелі, школи, батьківської громадськості, громади);
- партнерська (спільне планування, прогнозування, стратегічні проєкти, втілення, презентація тощо) [12].

Доречним вважаємо навести приклад розробленої науковцями Л. Покроєвою та М. Смирною моделі мережевої взаємодії між закладами освіти, методичними центрами, батьками, громадськими організаціями – освітнього кластера, який сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу, упровадженню інновацій та формуванню єдиного освітнього простору [12]. Ця модель дозволяє сформувати інноваційне середовище, де педагогіка партнерства стає ключовим принципом.

Залучення молодших школярів до соціально значущої діяльності є четвертою ключовою педагогічною умовою для формування громадянськості молодших школярів.

Зазначимо, що молодший шкільний вік є визначальним етапом у становленні особистості, її соціалізації та формуванні соціальної й громадянської компетентності. У цей період відбуваються суттєві зміни в мотиваційній, пізнавальній, емоційній і поведінковій сферах дітей, а також трансформації у способах їх взаємодії із соціальним оточенням, моральному, інтелектуальному та фізичному розвитку. Поступово формується здатність до регуляції психічних процесів, починає реалізовуватися внутрішня ієрархія мотивів, виникає емоційна чутливість до виховних впливів. Л. Кулакова наголошує, що соціально-значуща діяльність (проєкти, командна робота, рольові ігри, допомога тим, хто її потребує тощо) є ключовим механізмом формування соціальних та громадянських навичок молодших школярів [6, с. 66–67].

На нашу думку, учнівське самоврядування в початковій школі є важливим інструментом соціального розвитку дітей, формування відповідальності, ініціативності та громадянської свідомості. Нами запропоновано шляхи для

досягнення ефективних результатів у реалізації шкільного самоврядування в молодшій школі:

- формування позитивного емоційного клімату, атмосфери підтримки, зацікавлення та творчості;
- індивідуалізація доручень відповідно до потреб і здібностей молодших школярів;
- поетапне ускладнення завдань з урахуванням попереднього досвіду громадської роботи;
- чітке формулювання завдань і забезпечення їх структурованості;
- узгоджене педагогічне керівництво як інструктивна, методична та організаційна допомога;
- системне оцінювання виконаних справ та рефлексія учнівського активу;
- моральне і матеріальне заохочення досягнень учнів;
- активне поширення та обмін досвідом;
- розвиток творчих проєктів, конкурсів, ініціатив, що сприяють самовдосконаленню;
- розширення повноважень учнівського самоврядування та забезпечення самостійності;
- упровадження компетентнісного підходу;
- активне використання ІКТ та цифрових інструментів у самоврядуванні.

На основі проведеного аналізу наукових праць із проблеми залучення молодших школярів до соціально значущої діяльності нами здійснено спробу узагальнення актуальних наукових підходів до вказаного питання: компетентнісний підхід до розвитку особистості,

виховання через цінності та дію, розвиток соціальної компетентності через проєкти та ігрову діяльність, формування громадянських цінностей та активної життєвої позиції через колективні справи, утвердження довіри, поваги, співпраці в колективі, зв'язок урочних і позаурочних форм навчання із соціалізацією, демократичне навчання через вибір.

Висновки. Отже, узагальнення наукових підходів вітчизняних дослідників щодо значення педагогічних умов у процесі виховання особистості, зокрема інтегральної її риси – громадянськості, дозволило нам теоретично обґрунтувати поняття «педагогічні умови» у контексті зазначеної теми як сукупність організаційних форм, методів, прийомів і засобів впливу на молодших школярів у вихованні в них громадянськості. У процесі дослідження нами запропоновано та обґрунтовано такі педагогічні умови формування громадянськості молодших школярів: підвищення рівня громадянської компетентності педагогів; оновлення змісту та підходів до освітнього процесу відповідно до демократичних засад і викликів воєнного часу; забезпечення партнерської взаємодії педагогів, учнів, батьків та громади; залучення молодших школярів до соціально значущої діяльності. Доведено, що реалізація зазначених умов сприятиме створенню освітнього середовища, орієнтованого на всебічний розвиток особистості молодших школярів та формування громадянських компетентностей, необхідних їм для життя в демократичному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Алексюк А.М. Актуальні ідеї науково-педагогічної спадщини А.М. Алексюка. *Педагогіка і психологія*. 2017. № 4. С. 7–15.
2. Бурик М.С. Педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 85. С. 90–93.
3. Голубова Г.А., Зубко А.М., Чижевський Б.О. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов для забезпечення навчального процесу майбутніх фахівців. *Освітній простір України*. 2019. № 17. С. 58–64.
4. Гурова Л.В. Педагогічні умови іншомовного розвитку дітей дошкільного віку : кваліфікаційна робота. Херсон : ХДУ, 2021. 52 с.
5. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. Київ : Вища школа, 2001. 336 с.
6. Кулакова Л.М. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах освітньо-виховного процесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, 2022. № 14. С. 65–69.
7. Кульбач Л.М. Громадянські компетентності педагога : навчально-методичний посібник для викладачів закладів вищої та неперервної педагогічної освіти. Дніпро : КЗВО «ДАНО» ДОР», 2024. 69 с.

8. Литвин А.В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: практ. посібник. 2-ге вид., доп. і переробл. Львів: ЛДУБЖД, 2018. 88 с.
9. Манько В.І. Педагогічні умови формування професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Науковий вісник ПНПУ*. 2020. № 3. С. 89–94.
10. Панібратська А.В. Зміст поняття «педагогічні умови». Науково-методична робота. *Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів*: матеріали семінару (м. Умань, 25 жовтня 2018 р.). Умань: УДПУ, 2018. 364 с.
11. Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів / П.І. Підкасистий та ін. *Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції* (25 жовтня 2018 р.). Умань: УДПУ, 2018. С. 45–50.
12. Покроєва Л.Д., Смирнова М.Є. Освітній кластер як форма мережевого партнерства в системі професійного розвитку педагогів Харківського регіону. *Джерело педагогічних інновацій*. Харків, 2021. Вип. № 2.
13. Серьожникова Р.К. Зміст поняття «педагогічні умови». *Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Умань: УДПУ, 25 жовтня 2018 р. С. 45–47.
14. Словник української мови: в 11 томах. Том 11. Київ: Наукова думка, 1980. С. 677.
15. Словник Грінченка. URL: <https://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/60954-umova.html>
16. Сисоєва С.О. Педагогічні технології у неперервній освіті: монографія. Київ: ІППО НАПН України, 2001. 183 с.
17. Сухомлинський В.О. Виховання громадянина. Київ: Радянська школа, 1973. 160 с.
18. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Київ: Освіта, 1990. 208 с.
19. Глумачний словник української мови. *WordBook*. URL: <https://tsum.wdbk.org/%D1%83/%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0>
20. Федорова І.В. Педагогічні умови формування професійної майстерності магістрів-аграріїв. *Педагогічний альманах*. 2020. № 45. С. 125–130.
21. Хриков Є.М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Шлях освіти*. 2011. № 2. С. 11–15.

References

1. Aleksyuk, A. M. (2017). Aktualni idei naukovo-pedahohichnoi spadshchyny A.M. Aleksyuka. [Current ideas of the scientific and pedagogical heritage of A.M. Aleksyuk]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology*, 4, 7–15. [in Ukrainian].
2. Buryk, M. S. (2022). Pedahohichni umovy formuvannya samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii. [Pedagogical conditions for the formation of self-educational competence of future teachers of labor training and technologies]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education schools*, 85, 90–93. [in Ukrainian].
3. Holubova, H. A., Zubko, A. M., Chyzhevskiy, B. O. (2019). Obgruntuvannya orhanizatsiino-pedahohichnykh umov dlia zabezpechennia navchalnoho protsesu maibutnikh fakhivtsiv. [Substantiation of organizational and pedagogical conditions for ensuring the educational process of future specialists]. *Osvitnii prostir Ukrainy – Educational space of Ukraine*, 17, 58–64. [in Ukrainian].
4. Hurova, L. V. (2021). Pedahohichni umovy inshomovnoho rozvytku ditei doshkilnoho viku: kvalifikatsiina robota. [Pedagogical conditions for foreign language development of preschool children: qualification work]. *Kherson: KhDU*. P. 52. [in Ukrainian].
5. Ziaziun, I. A. (2001). Pedahohichna maisternist. [Pedagogical skill]. K.: Vyshcha shkola. P. 336. [in Ukrainian].
6. Kulakova, L. M. (2022). Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv v umovakh osvithovno-vykhovnoho protsesu. [Formation of social competence of younger schoolchildren in the conditions of the educational process]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Psycholohiia": naukovi zhurnal – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Psychology": scientific journal*, 14, 65–69. [in Ukrainian].
7. Kulbach, L. M. (2024). Hromadianski kompetentnosti pedahoha: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vykladachiv zakladiv vyshchoi ta neperervnoi pedahohichnoi osvity. [Civic Competencies of a Teacher: A Teaching and Methodological Guide for Teachers of Higher and Continuing Pedagogical Education Institutions]. *Dnipro: KZVO "DANO" DOR*. P. 69. [in Ukrainian].
8. Lytvyn, A. V. (2018). Metodolohichni zasady poniattia "pedahohichni umovy": prakt. posibnyk. 2-he vyd., dop. i pererobl. [Methodological principles of the concept of "pedagogical conditions"]. *Lviv: LDUBZhD*. P. 88. [in Ukrainian].

9. Manko, V. I. (2020). Pedagogichni umovy formuvannia profesiino-piznavalnoho interesu do spetsialnykh dystsyplin. [Pedagogical conditions for the formation of professional and cognitive interest in special disciplines]. *Naukovyi visnyk PNPУ – Scientific Bulletin of the PNPУ*, 3, 89–94. [in Ukrainian].
10. Panibratska, A. V. (2018). Zmist poniattia “pedagogichni umovy”. Naukovo-metodychna robota. [The content of the concept of “pedagogical conditions”. Scientific and methodological work]. *Suchasni tekhnolohii rozvytku profesiinoi maisternosti maibutnikh uchyteliv : materialy seminaru* (m. Uman, 25 zhovtnia 2018 r.). Uman : UDPU. P. 364. [in Ukrainian].
11. Pidkasytyi, P. I., Pryshula, Yu. M., Kovalenko, N. V., Koniukhov, M. P. (2018). Suchasni tekhnolohii rozvytku profesiinoi maisternosti maibutnikh uchyteliv : zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (25 zhovtnia 2018 r.) [Modern technologies for developing professional skills of future teachers]. Uman : UDPU. P. 45–50. [in Ukrainian].
12. Pokroieva, L. D., Smyrnova, M. Ye. (2021). Osvitnii klaster yak forma merezhevoho partnerstva v systemi profesiinoho rozvytku pedahohiv Kharkivskoho rehionu. [Educational cluster as a form of network partnership in the system of professional development of teachers of the Kharkiv region]. *Dzherelo pedahohichnykh innovatsii – A source of pedagogical innovations*. Kharkiv. Vyp. 2. [in Ukrainian].
13. Serozhnykova, R. K. (2018). Zmist poniattia “pedagogichni umovy”. [The content of the concept of “pedagogical conditions”]. *Suchasni tekhnolohii rozvytku profesiinoi maisternosti maibutnikh uchyteliv : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* Uman : UDPU. P. 45–47. [in Ukrainian].
14. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Tom 11. (1980). [Ukrainian Language Dictionary]. K. : Naukova dumka. P. 677. [in Ukrainian].
15. Slovnyk Hrinchenka. [Grinchenko’s Dictionary]. Retrieved from: <https://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/60954-umova.html> [in Ukrainian].
16. Sysoieva, S. O. (2001). Pedagogichni tekhnolohii u neperervnii osviti: monohrafiia. [Pedagogical technologies in continuing education: monograph]. Kyiv : IPPO NAPN Ukrainy. P. 183. [in Ukrainian].
17. Sukhomlynskyi, V. O. (1973). Vychovannia hromadianyna. [Raising a citizen]. Kyiv : Radianska shkola. P. 160. [in Ukrainian].
18. Sukhomlynskyi, V. O. (1990). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. [How to raise a real person]. Kyiv : Osvita. P. 208. [in Ukrainian].
19. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. [Explanatory dictionary of the Ukrainian language]. WordBook – WordBook. Retrieved from: <https://tsum.wdbk.org/%D1%83/%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0> [in Ukrainian].
20. Fedorova, I. V. (2020). Pedagogichni umovy formuvannia profesiinoi maisternosti mahistriv-ahraryiv. [Pedagogical conditions for the formation of professional skills of masters-agriculturalists]. *Pedahohichniy almanakh – Pedagogical Almanac*, 45, 125–130. [in Ukrainian].
21. Khrykov, Ye. M. (2011). Pedagogichni umovy v strukturі naukovoho znannia. [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Shliakh osvity – The path of education*, 2, 11–15. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.11.2025

Стаття прийнята 25.11.2025

Статтю опубліковано 23.12.2025